

Türk Diplomasi Tarihi'nde Bir İlk:
Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Öğrencilerin Diplomatik
Temasları ve İzlenimleri (Eylül 1924)

Asil Kaya*

Özet

İkinci Meşrutiyet Dönemi Türkiye'sinde öğrencilerin siyasi, kültürel ve düşünsel görünürlükleri bir hayli artmıştı. Türk Modernleşmesi'nin önemli kesimlerinden birisini teşkil eden “gençlik” kitlesinin temelini oluşturan öğrenciler, kısa sürede birçok önemli kuruluşun faaliyete geçirilmesine öncülük ettiler. 14 Aralık 1908'de “Müdavimin-i Mülkiye Cemiyeti”nin kuruluşuyla ilk legal öğrenci örgütünü vücuda getiren öğrenciler, 14 Ekim 1914 tarihinde kurdukları Darülfünun Talebe Cemiyeti'yle bu örgütlenmeyi dikey düzlemde genişletmeyi başarmışlardı. Dahası, Türk Düşünce Hayatı'nın mihenk taşlarından birisi olan “Türk Ocağı”nın kuruluşunda da öncü rolü öğrenciler üstlenmişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti Dönemi'nde kurulan paramiliter gençlik örgütlerinin belkemiğini yine öğrenciler teşkil etmekteydiler. Ayrıca 1916 yılında kurulan Milli Türk Talebe Birliği vasıtasıyla mesleki ve siyasi örgütlenmenin ilk örneğini sergilemişlerdir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye'de gençlik hareketlerinin lokomotifi haline gelen öğrencilerin bu hareketliliği, Mütareke Dönemi'nde de Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilanının ardından dünyada yeniden şekillenen konjonktürün etkisi, öğrencilere de sirayet etmiştir. Öyle ki yurtdışında faaliyet gösteren ve dünyanın önde gelen ülkelerinde öğrenim gören öğrencileri örgütlemek üzere oluşturulan uluslararası öğrenci örgütleri, Türk öğrencilerini kongrelerine davet etme karar almışlardır. 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin de davetlere katılımı “uygun” görmesiyle birlikte Türk öğrenciler, ilk kez resmi karakteri haiz diplomatik temaslarda bulunma fırsatı yakalamışlardır.

Bu bildiriye 1924 yılında Budapeşte'de ve Varşova'da gerçekleştirilen öğrenci kongrelerine katılan Türk öğrencilerinin diplomatik temalarına, oradaki çalışmalarına ve gözlemlerine, Türk Diplomasi Tarihi'ndeki önemine değinilmiştir. Kongreye katılan Türk öğrenciler tarafından kaleme alınmış olan kitapçık çalışmamızın ana kaynağını

* Dr., İzmir Büyükşehir Belediyesi, Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir/TÜRKİYE, asilkaya@msn.com, ORCID: 0000-0003-2593-5622, DOI: 10.37879/9789751756480.2023.18

teşkil etmekte olup, bu hususta yazılmış bilimsel makalelerden ve arşiv belgelerinden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Diplomasi, Gençlik, Talebe Birliği, C.I.E.

A First in the History of Turkish Diplomacy: Diplomatic Contacts and Impressions of Turkish Students in the Early Republican Period (September 1924)

Abstract

In the Second Constitutional Period Turkey, the political, cultural and intellectual visibility of the students increased considerably. Students, who form the basis of the “youth” mass, which constitutes one of the important parts of Turkish Modernization, pioneered the activation of many important organizations in a short time. Students who formed the first legal student organization with the establishment of the “Mudavimin-i Mülkiye Cemiyeti” on 14 December 1908, succeeded in expanding this organization vertically with the Darülfünun Student Society, which they founded on October 14, 1914. Moreover, students played a pioneering role in the establishment of the “Türk Ocağı”, one of the cornerstones of Turkish Intellectual Life. Students were also the basis of the paramilitary youth organizations established during the “İttihat ve Terakki Cemiyeti” Period. In addition, they exhibited the first example of professional and political organization through the National Turkish Students’ Union, which was established in 1916.

This mobility of students, who became the locomotive of youth movements in Turkey since the end of the 19th century, continued in the Armistice Period and also in the Republic Period. The effect of the conjuncture, which was reshaped in the world after the proclamation of the Republic, also spread to the students. So much so that international student organizations, which were formed to organize students operating abroad and studying in the leading countries of the world, decided to invite Turkish students to their congresses. In 1924, as the Government of the Republic of Turkey deemed it “appropriate” to attend the invitations, Turkish students had the opportunity to make official diplomatic contacts for the first time.

In this paper, the structure and nature of the “upper” organization that held the congress in question, based on the observations of the diplomatic contacts of Turkish students who participated in the student congresses held in Budapest and Warsaw in 1924, were mentioned. In this paper, the diplomatic contacts of the Turkish students

who participated in the student congresses held in Budapest and Warsaw in 1924, their studies and observations there, and the structure and quality of the “upper” organization that held the congress in question were mentioned. The booklet written by the Turkish students participating in the congress constitutes the main source of our work, and scientific articles and archive documents written on this subject were also used.

Keywords: Republican Era, Diplomacy, Youth, Student Union, C.I.E.

Giriş

Türkiye’de gençliğin politikayla olan ilişkisi, 19. yüzyıldan itibaren sistematik bir niteliğe kavuşmuştur. İkinci Meşrutiyet’e giden sürecin şekillenmesinde önemli bir paya sahip olan gençlik, özellikle İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra oluşan düşünsel ortamın da etkisiyle iç politikanın etkili figürleri arasında yer almıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde dış politikanın önem kazanmasıyla birlikte gençliğe yeni bir misyon yüklenmiştir.

Milli Mücadele Dönemi’nden itibaren Türk diplomasisinde etkin bir rol üstlenmeye başlayan “güvenilir” siyasi ve askeri figürlerin etkisi, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde de devam etmiştir.¹ Bu durumun nedenini Cumhuriyet Dönemi yöneticilerinin diplomatlara yönelik güven duygusunun zayıflığına bağlamak mümkündür. Osmanlı’nın son dönem diplomasisiyle, Lozan Konferansı’na katılan Türk delegasyonunun karmasından oluşan Türk diplomasisine² yön veren bu gruba Cumhuriyet Dönemi’nde gençlerin de dahil edilmesi düşünülmüştür.³ Zira Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte iç politikadaki konumunu sağlamlaştıran yönetici kadro, Milli Mücadele’de elde edilen başarının ardından Lozan Antlaşması’yla somutlaştırdığı diplomatik başarısını kalıcı kılmak zorundaydı. Bunun için de elindeki tüm enstrümanları kullanmaya gayret gösteriyordu ki bu enstrümanlardan birisi de gençler olmuştur.

1 Hüseyin Sert, “Bir Geleneğin Mirası: Cumhuriyet Dönemi Türk Dışişleri Bürokrasisi (1920-1960)”, *Tanzimat’tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, ed. İrşad Sami Yüce, Hidayet Kara, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s. 600-601.

2 Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939): Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 77.

3 Falih Rıfık Atay, “Çankaya” adlı eserinde bu durumun, Mustafa Kemal Paşa’nın genç insanlar keşfetmesine olan ilgisinden kaynaklandığını belirtmektedir. Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 555.

Bir yönüyle diplomasi alanındaki dengede var olma gereğini hissedecek kadar pragmatik, diğer yönüyle reel gücüyle uyumlu bir şekilde Batı öncülüğündeki⁴ uluslararası sistem içerisinde yer edinmeye çalışacak⁵ kadar da realist niteliğe sahip Türk diplomasisi için gençleri kullanmak, hem büyük bir risk hem de cesaret örneği idi. Nitekim genç Türkiye'nin yöneticileri için bu risk, göze almaya değerdi.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gençliğe Genel Bir Bakış:

İç Politikadaki Konum ve Örgütlenme

1865 yılında Meslek Cemiyeti'nin kuruluşuyla birlikte Türk siyasetinde ilk kez belirgin bir şekilde ortaya çıkan gençler, gerek muhalif tutumlarıyla gerek söylemleriyle gerekse kullandıkları yöntem itibarıyla modernleşme sürecinin önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Her ne kadar başlattıkları hareketin idaresini yetişkinlere devretmek durumunda kalmışlarsa da “Meşrutiyet”, “Anayasa” ve “Parlamento” gibi, ülkede bütüncül bir kompozisyon değişikliğine yol açacak söylemlerin bayraktarlığını yapmışlardır.⁶ Söz konusu sürecin 1876 yılında görece “başarıya” ulaşmış olması, bir sonraki kuşak için dikkate değer bir örnek teşkil etmiştir. Öyle ki bu dönemin mottosu olan “Meşrutiyet”, 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurulmasıyla başlayan ve İkinci Meşrutiyet'in ilanına değin süren yeni harekete ilham kaynağı olmuştur.

1889'da askerî tıbbiye öğrencilerinin fikriyle İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurulmasının, yalnızca yeni bir gençlik hareketinin nüvesini oluşturmasının ötesinde bir önemi daha mevcuttur. O da artık öğrencilerin gençlik hareketleri içerisinde var olmaya başlamasıdır. Nitekim Jön Türk Hareketi adı verilen bu hareketle birlikte öğrenciler, bundan sonraki tüm gençlik hareketlerinin ve eylemlerinin ana omurgasını oluşturacaklardır.

Birinci kuşak hareketinden miras aldığı “Meşrutiyet”, “Anayasa” ve “Parlamento” mottosuyla yola çıkan ikinci kuşak hareketi, örgütlenme modelini daha sağlam temeller üzerine inşa ederek yıllar sonra istediği neticeye 23 Temmuz 1908

4 Erken Cumhuriyet Dönemi'nin yönetici kadrosu, Batı'nın dünya siyaset üzerindeki etkisinin farkındaydı. İhsan Ömer Atagöç, “İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Dış Politikasının İnşasındaki Rolü”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 6, S. 5, 2017, s. 99.

5 Fahri Yetim, “Milli Mücadele Dönemi Dış Politikasında İlkesel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 27, S. 79, 2011, s. 92.

6 Yeni Osmanlılar Hareketi'nin nedenleri, gelişim süreçleri ve sonuçları için bk. Asil Kaya, *Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Gençlik Hareketleri (1865-1960)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 33-160.

tarihinde ulaşmıştır. İkinci kez ilan edilen Meşrutiyet ile birlikte anayasa ve parlamentoda ikinci kez işlerliğe kavuşturulmuştur.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının yarattığı kompozisyon değişikliğiyle ortaya çıkan politik ortam gençlerin hem örgütlenmeleri açısından hem de siyasi, kültürel ve düşünsel gelişimleri açısından elverişli bir durum arz etmekteydi. Bilhassa örgütsel hareketliliğin ilk sonucu, Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık beş ay sonra ortaya çıktı. 14 Aralık 1908 tarihinde "Müdavimin-i Mülkiye Cemiyeti"nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de legal karaktere sahip ilk öğrenci örgütü kurulmuş oldu.⁷ Öğrenciler arasındaki örgütlenme, 14 Ekim 1910 tarihinde kurulan Dar'ül-fünun Talebe Cemiyeti'yle devam etti.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan düşünsel ortamın da etkisiyle öğrencilerin siyasi, kültürel ve düşünsel alandaki etkinliklerinin örgütlenme esaslarına doğrudan doğruya etki ettiği söylenebilir. Tıbbiyeli öğrencilerin 24 Mayıs 1911 tarihinde Türkçü fikirleri haiz aydınlara gönderdikleri mektupla⁸ Türk Ocağı'nın kuruluşuna öncülük etmeleri, söz konusu etkiye örnek teşkil etmektedir. 14 Mayıs 1916 tarihinde kurulan ve yine Türkçü esaslara dayanan Milli Türk Talebe Birliği de bir başka örnek olarak dikkat çekmektedir.

Aynı etkiyi yurtdışında öğrenim gören Türk öğrencilerde de görmek mümkündür. Yurtdışındaki Türk öğrenciler düşünsel esaslar üzerinde şekillenen yeni oluşumların içerisinde yer alarak katkı sunmuşlardır. Lozan Türk Yurdu (1909), Cenevre Türk Yurdu (1911), Neuchâtel Türk Yurdu (1912), Paris Türk Yurdu (1913), Berlin Türk Yurdu (1913), I. Yurtçular Derneği (1911) ve II. Yurtçular Derneği (1913) söz konusu oluşumların önde gelenleridir.

Mevcut siyasi ortamın da etkisiyle öğrenci örgütlenmelerinin ağırlıklı olarak düşünsel esaslara dayanıyor olması, gençleri iç politikanın önemli figürleri haline getirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti de kurduğu paramiliter gençlik örgütleriyle bu sürece katkı sağlamıştır.

Çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu genç kitlenin Milli Mücadele Dönemi'nde verdikleri mücadeleyle kurtuluşa sundukları destek, Ankara merkezli devlet ricali tarafından önemsemelerinde başat rol oynamıştır. Bu önemseme Cumhuriyet

7 Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 44-45.

8 Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri-1928 Yazıları-*, haz. Nejat Sefercioğlu, 2. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 239.

Dönemi'nde de devam etmekle birlikte özellikle dış politikanın öne çıkan etkisi nedeniyle gençliğe yeni bir misyon yüklenmiştir.

2. Türk Diplomasi Tarihi'ne Damga Vuran Sürecin Arka Planı

Anadolu'da yaşanan işgallere karşı geliştirilen milliyetçi refleks ile birlikte I. İnönü, II. İnönü ve Sakarya Meydan Savaşı'nda elde edilen zaferler, bağımsızlık fikrinin gelişiminde önemli ölçüde rol oynamıştı. İşgaller ve direniş, Türk gençliğinin milliyetçilik ve bağımsızlık algısında hatırı sayılır bir hassasiyet oluşturmuştu. Söz konusu hassasiyetin doruğa çıktığı Büyük Taarruz öncesinde Darülfünun'da meydana gelen protesto, yeni bir öğrenci örgütünün oluşumuna yol açtı.

Darülfünun müderrislerinden Rıza Tevfik'in 29 Mart 1922'de Darülfünun Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen "Füzuli'nin Mülâhazar-ı Felsefesi" adlı konferansta Süleyman Nazif'le yaşadığı tartışmada "Türk'ün asırlar boyu bileğinde salladığı kılıcından başka övünülecek nesi var? Siz Türkler bugün hâlâ mukarr-ı hilâfet-i İslâmiye olan İstanbul'da oturabiliyorsanız, bunu düvel-i muazzamanın alem-i İslâm'a karşı hürmetine borçlusunuz" şeklinde sözler sarf etmesi,⁹ özellikle gençlerin yoğun tepkisine yol açarken, bazı müderrislerin daha önce Türk milleti aşağılayıcı ifadelerde ve girişimlerde bulunmasından kaynaklanan gerginliği artmasına neden olmuştu. 30 Mart'ta Darülfünun'da eğitim gören öğrenciler, Halit Oğuz'un önderliğinde toplanarak Müderrisler Meclisi'ne sunulmak üzere bir bildiri hazırlayarak, Rıza Tevfik ile birlikte diğer müderrislerin istifâ etmedikleri takdirde protestoların süreceğini belirttiler.

Edebiyat Fakültesi'nin çağrısıyla Fen Fakültesi, Tıp Fakültesi ve Hukuk Fakültesi öğrencilerinin de katılımıyla artan tepki, derslerin boykot edilmesiyle doruğa ulaştı. Boykot, Ticaret Mekteb-i Alisi Talebe Cemiyeti, Baytar Mekteb-i Alisi Talebe Heyet-i Umumisi, Orman Mekteb-i Alisi, Eczacı ve Diş Okulları Talebe Heyet-i İttihadiyesi, Mekteb-i Mülkiye talebesi ve Ticaret-i Bahriye Mekteb-i Talebe Teşkilatı'nın bildirimleriyle genişledi.¹⁰

Gençlerin bu toplu girişimi ve protestolar konusundaki kararlılıkları sürerken, Darülfünun Mekatib-i Aliye Cemiyeti adıyla yeni bir örgüt kuruldu. 12 Nisan 1922 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda alınan karara istinaden kurulan cemiyetin yönetimi şu isimlerden oluştu:

9 "Darü'l-fünun Meselesi", *Vakit*, S.1559, 13 Nisan 1922, s. 2.

10 Kazım İsmail Gürkan, *Darü'l-fünun Grevi*, Harman Yayınları, İstanbul 1971, s. 46-48.

Reis:	Hamit Necdet	(Tıp Fakültesi)
Reis Vekili:	Ekrem Necmi	(Fen Fakültesi)
Umumî Katip:	Vacit Bey	(Hukuk Fakültesi)
İdare Müdürü:	Osman Bey	(Edebiyat Fakültesi)
Veznedâr:	İhsan Nahit Bey	(Ticaret Mekteb-i Âlisi)
Umumî Katip Muavini:	Sami Bey	(Fen Fakültesi)
Muhasip:	Hikmet Bey	(Dişçi ve Eczacı Mekteb-i Alisi) ¹¹

Darülfünun Mekâtib-i Aliye Cemiyeti, Darülfünun Talebe Birliği öncülüğünde yaklaşık üç buçuk ay süren ve Ankara Hükümeti tarafından da desteklenen¹² Darülfünun Grevi'nin etkin örgütleri arasında yer aldı. Grevin, özellikle Büyük Taarruz'a hazırlık safhasına katkı sunmuş olması¹³ ve nihayetinde "başarıya" ulaşması, öğrencilere ve öğrenci örgütlerine prestij kazandırmıştı.

Öğrencilerin kazanmış oldukları bu prestij, 1924 yılının Ağustos ayında gelen mektuplarla yeni bir boyut kazanmıştı. Zira bu mektuplar Darülfünun öğrencilerine uluslararası platformlarda genç Türkiye'yi temsil etme fırsatı vermektedir.

3. Uluslararası Platformda İlk Davet ve Kongrelere Katılım Süreci

Uluslararası platformlarda etkin olma fikri, esasında Darülfünun öğrencilerinin üzerinde çalıştığı bir konuydu. Hatta bunun için Darülfünun Talebe Birliği bünyesinde bir komisyon da oluşturulmuştu.

Romanya ve Macaristan'daki üniversite öğrencilerini ziyaret etmeyi amaçlayan bir gezi planı üzerinde çalışan söz konusu komisyonda Edebiyat Fakültesi'nden Bedia Hanım ve Abid Bey; Hukuk Fakültesi'nden İlhami ve İhsan Bey; Tıbbiye'den Rıza Bey; Fen Fakültesi'nden de Hüseyin ve Tevfik Bey bulunmaktaydı.¹⁴

15 Ağustos 1922'de komisyon toplantısı sırasında alınan iki mektup, Türk Diploması Tarihi'nin ilk kez yaşanacak bir deneyimin önünü açıyordu. Fransızca olarak kaleme alınan ve biri 4 Ağustos 1922, diğeri ise 7 Ağustos 1922 tarihli mektuplar, Macaristan Milli Talebe Birliği ile Polonya (Lehistan) Talebe Birliği tarafından gönderilmişti.

¹¹ *Age*, s.49.

¹² "Ankara'dan Darülfünun Talebesi'ne Samimi Bir Selam", *İleri*, 19 Nisan 1922, No.1514, s. 2.

¹³ Kaya, *age*, s. 410.

¹⁴ Muhiddin Ali, İhsan İpekçi, *Beynelmîlel Talebe İttihadı (C.I.E.) – İkinci Varşova Kongresi İntibaatı*, Yeni Matbaa, İstanbul 1924, s. 62.

Macaristan Milli Talebe Birliği'nden gelen mektupta, 5-10 Eylül 1922 tarihlerinde Peşte'de toplanacak kongrede Türkiye'den üç temsilcinin de hazır bulunması talep ediliyordu. Lehistan Talebe Birliği'nden gelen ve daha ayrıntılı bir niteliğe sahip olan mektup ise Varşova'da 12 – 24 Eylül 1922 tarihlerinde “Beynelmîlel Talebe İttihadı” kongresinin toplanacağını duyuruyor ve mümkün olduğu kadar fazla temsilciyle katılım sağlanmasını öneriyordu.¹⁵

Darülfünun Talebe Birliği'nde öğrenci örgütleriyle uluslararası bir bağ kurmak amacıyla Peşte ve Varşova kongrelerine katılma eğilimi hakimdi. Bu nedenle her iki mektup da önemli bir fırsat yaratmıştı. Davetleri olumlu karşılayan öğrenciler, kendilerine gelen teklifleri telgrafla Maarif Vekili Vasıf Bey'e ileterek yardım talebinde bulundular. İki gün sonra gelen cevapta; söz konusu kongrelere kaç kişiyle katılım sağlanacağı ve tahmini bütçenin miktarı soruluyordu. Öğrenciler tarafından gönderilen ikinci telgrafta, üç temsilcinin katılmasının uygun olacağı ve her bir öğrenci için yaklaşık 300 lira gibi bütçeye ihtiyaç olacağı belirtiliyordu. Ancak Maarif Vekaleti'nden gelen cevaptaysa ancak 500 liralık bir tahsisatta bulunulabileceği ifade ediliyordu.¹⁶

Bu arada öğrenciler kendi aralarında kongreye katılacak temsilcileri seçmek için çalışmalara başladı. Peşte'de yapılacak kongrede Almanca, Varşova'da gerçekleştirilecek kongrede ise Fransızca konuşulacağı için seçilecek temsilcilerin Almanca ve Fransızca dillerinin en az birisine vakıf olmaları gerekiyordu. Yapılan seçimlerde kongreye katılması için üç temsilci belirlendi:

- 1 – Muhiddin Ali Bey (Tıbbiye Talebe Cemiyeti Reisi)
- 2 – Nebahat Hanım (Edebiyat Fakültesi öğrencisi)
- 3 – İhsan İpekçi Bey (Hukuk Fakültesi öğrencisi)¹⁷

Öğrencilerin kongrelere katılımları için Maarif Vekaleti'nden ayrılan bütçenin ancak iki temsilciye yetecek düzeyde olduğu için seçilen temsilcilerden birinin feragat etmesi gerekiyordu. Bu sırada Edebiyat Fakültesi öğrencisi Nebahat Hanım, kongrelere katılmayacağını bildirince yaşanması muhtemel sıkıntı kendiliğinden giderilmiş oldu.¹⁸

15 Ali-İpekçi, *age.*, s. 62-63.

16 Ali-İpekçi, *age.*, s. 63; Ancak Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan 14.09.1924 tarihli kararnameye göre gençlere 600 TL ödenmesi ve bu ödeneğin de “masarif-i gayri melhuza” kaleminden karşılanması kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.1/11.43.19., 14.09.1924.

17 Ali-İpekçi, *age.*, s. 63.

18 Ali-İpekçi, *age.*, s. 63.

Muhiddin Ali ve İhsan İpekçi Beyler, pasaport işlemlerini tamamlamalarının ardından Bükreş, Peşte ve Varşova'daki Türk Büyükelçiliklerine takdim edecekleri mektuplarla birlikte Fransız bandıralı Asya vapuruyla Köstence'ye doğru hareket ettiler. Ertesi gün Köstence'den Bükreş'e geçen öğrenciler, burada Romanya Darülfünun Emini ile Romanya Milli Talebe Birliği'ne bir ziyaret gerçekleştirdiler.¹⁹ Esasında bu ziyaret, Türk öğrencilerinin uluslararası karaktere sahip ilk resmî temasları olması bakımından önemlidir.

Nihayet Eylül ayının dördüncü günü Peşte'ye ulaşan Muhiddin Ali ve İhsan İpekçi Bey, Türk Diploması Tarihi'nde ilk kez örneğine rastlanacak katılıma hazır hale gelmişlerdir.

4. Peşte Kongresi ve Kongreye Dair İzlenimler

Peşte'de, 5 Eylül'de başlayan kongre, Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Fon Demos tarafından açıldı. Hukuk Fakültesi Merasim Salonu'nda gerçekleştirilen kongreye Türkiye'nin dışında Almanya, Amerika, İsveç, İsviçre, Estonya, İngiltere, Ukrayna, Polonya, Danimarka, Finlandiya, Kanada, Letonya, Lüksemburg ve Macaristan'dan öğrenci temsilcileri katıldı.²⁰

Kongrenin divan başkanlığına Mösyö Golyos Bela, yardımcılıklarına ise İngiliz temsilcisi Mr. Mac Adam ile Alman temsilcisi Her Chimmerman seçildi. İlk gün ele alınan gündem maddeleri arasında Türkiye de vardı. Türkiye'den katılan temsilciler, o anları şu ifadelerle açıklamaktaydılar:

“O gece Almanya, Estonya Murahhasları ve müteakiben Türk murahhasları Türkiye Darülfünunu ve vaziyeti hakkında Almanca yazılan raporu kıraat ile sorulan muhtelif ve müteaddid suallere lazım gelen cevapları ita ettiler. Mister Mak Adam cevaben beynelmilel talebe hayatına henüz yeni dahil olan genç Türk Cumhuriyeti'nin genç darülfünun birliğini hürmetle selamladığını ifade etti. Gerek murahhasımız ve gerek İngiliz murahhası şiddetle alkışlandı.”²¹

Genç Türkiye'yi ve ve Darülfünun'u kongre katılımcılarına tanıtmak olan öğrenciler, misyonlarını şu dört maddede toplamışlardı:

1– Peşte ve Varşova kongreleri arasında mevcut olan farkı ve C.I.E.'nin hakiki mahiyetini anlamaya çalışmak

19 Ali-İpekçi, *age.*, s. 64.

20 Ali-İpekçi, *age.*, s. 65.

21 Ali-İpekçi, *age.*, s. 66.

2- Peşte'deki kongreye gelen delegeler Türk darülfünununun teşkilatı ve bizdeki talebe hayatı hakkında ayrıntılı ve yazılı bilgi sunmak,

3- Türkiye hakkında delegelere iyi bir fikir vermek.

4- Türkiye'de öğrencilere yönelik oluşturulması planlanan çatı örgüt için gereken bilgileri toplamak.²²

Türk öğrenciler, yabancı temsilcilerle samimi diyaloglar kurdular. Özellikle “dehşetli bir teşkilatçı”, “pek kuvvetli bir zekaya malik bulunan kıymetli İskoçyalı” olarak tanımladıkları Mr Mac Adam, İsviçre temsilcisi Mösyö Buzhard ve Macar Talebe Birliği Hariciye Kalem Müdürü Mösyö Deyak ile yakın temasta bulundular. Ayrıca Alman temsilciler Her Chimmerman ile Her Fon Pulov'la kurdukları diyalog, Alman gençlere ait yayınlardan haberdar olmalarını ve bunlardan istifade etmelerine imkan tanıdı.

Türk öğrenciler, 9 Eylül'de Macaristan Talebe Birliği'nin ev sahipliğinde gerçekleştirilen resepsiyona da katıldılar. Burada Darülfünun kokartları da yaptıran Türk öğrenciler, ertesi gün 1920 yılında kurulmuş olan Macaristan Talebe Birliği'nin hem örgüt modelini analiz ederek hem de öğrenci yurtlarını gezerek bilgi topladılar. Böylece 4 Eylül günü başlayan Peşte serüveni son bulmuş oluyordu.

5. Varşova Kongresi ve Kongreye Dair İzlenimler

11 Eylül 1922 tarihinde Peşte'den trenle yola çıkan Türk öğrenciler, ertesi gün Varşova'ya ulaştılar. Burada rehberler tarafından karşılanan öğrenciler, kongrenin gerçekleştirileceği Filarmoni Salonu'na geçtiler. Uluslararası Öğrenci Konfederasyonu'na²³ ait kongrede Türk Büyükelçisi İbrahim Tali Efendi'nin yanı sıra Polonyalı bakanlar ile akademisyenler de yerlerini aldılar.

Polonya Talebe Birliği Başkanı ve C.I.E. İkinci Başkanı Mösyö Balinski'nin Fransızca olarak yaptığı konuşmayla başlayan kongrede, delegeler gruplara

²² Ali-İpekçi, *age.*, s. 66-67.

²³ Uluslararası literatürde “International Confederation of Students” ve “Confédération Internationale des Étudiants” (C.I.E.) olarak bilinen Uluslararası Öğrenci Konfederasyonu'nun temelleri 1919 yılında Strazburg'da Fransa Milli Talebe Birliği tarafından atılmıştır. 1921 yılında Prag'da gerçekleştirilen toplantıda muhtelif ülkelerden gelen öğrenci temsilcilerinin de katılımıyla tüzüğü hazırlanan konfederasyon resmen kurulmuş oluyordu. Betül Batır, “The foundation of the Turkish National Student Union and the attendance of the International Student Union at the Second Warsaw Congress”, *Paedagogica Historica*, C 53, S. 1-2, s. 108.

ayrılarak Polonya'nın çeşitli bölgelerine gönderildiler. Misafir temsilcilere Polonya'yı tanıtmayı amaçlayan gezi sırasında İhsan İpekçi Bey, 12 Eylül gecesi, kuzeyde bulunan Vilna'ya, Muhiddin Ali Bey ise 13 Eylül sabahı, St. Krat'ta köylere gönderildiler.

Söz konusu geziler, Türk öğrenciler tarafından bulunmaz bir fırsat olarak görülmüştü. Nitekim öğrenciler gittikleri her yerde Türkiye'yi tanıtıcı çalışmalar yapmışlardı. Öğrenciler, gittikleri yerlere ait izlenimleri ve yaptıkları çalışmaları şu ifadelerle dile getirmekteydiler:

“Üç gün devam eden bu seyahatlerde memleketimizi tanıtmak için müteaddid konferanslar verilmiştir. Zaten memleketimize karşı pek teveccühkâr olan Polonya halkı murahhaslarımızı her yerde müstesna bir surette karşılamışlar ve Türklere karşı perverde ettikleri samimi hissiyatı izhar için en ufak bir fırsatı bile kaçırmamışlardır. Vilna'da memleketimize, darülfünunumuza, teşkilat-ı hazıramıza, Türk kadınlığına ait verilen konferanslar daima gazetelerde tercüme edilmiş ve on altı millet arasında Türk murahhası Vilna halkının ve darülfünunlularının teveccühüne ve alakasına en ziyade mazhar olmuştur.”²⁴

33 ülkeden 122'si resmî, 133'ü gayriresmî 277 temsilcinin katıldığı kongrede aktif bir çalışma yürüten Türk öğrenciler, C.I.E.'ye girmek için girişimlerde bulundular. Darülfünun Talebe Birliği'nin C.I.E.'ye dahil olmasını öngören görüşmeler 15 Eylül'de başladı. Görüşmeler kapsamında propaganda komisyonu üleriyle sürekli temasta bulunan gençler, sürekli bir engelle karşı karşıya kalmaktaydılar. Mekteb-i Aliye Talebe Birliği ile ayrık olunması, Darülfünun Talebe Birliği Tüzüğü'nün yetersizliği gibi gerekçeler, söz konusu engellerden yalnızca birkaçıydı.

Türk öğrenciler, bir tür savunma mahiyeti taşıyan rapor hazırlayarak komisyona sunmuş ve Darülfünun Talebe Birliği'nin C.I.E.'ye kabul edilmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Ancak komisyon üyeleri raporu okumaksızın Türkiye'yi “serbest üye”²⁵ sıfatıyla C.I.E.'ye dahil etmeyi kararlaştırdılar.

Karara itiraz eden Türk öğrenciler, komisyon başkanı Mösyö Fan Lerr'e, gördükleri muamelenin usulsüz olduğunu, alınan karardan dönülmediği takdirde kongreyi derhal terk edeceklerini söylediler. Bunun üzerine komisyon kararı geri alınırken, rapor incelenmek üzere komisyon sekreterliğine havale edildi. 17 Eylül günü öğle saatine değin aynı zamanda Çekoslovakya Temsilcisi olan komisyon

24 Ali-İpekçi, *age.*, s. 69.

25 Bir tür gözlemci üye.

sekreteri Mösyö Appel ile görüşme haline olan öğrenciler, raporun Türkiye lehine düzelmesini sağladılar. Düzenlenen raporda, Türkiye Temsilcilerinin kısa süre içerisinde Mekatib-i Aliye Cemiyeti'ni de Darülfünun Talebe Birliği'ne dahil edecek şekilde örgütleneceği vaadine vurgu yapılarak, Türk Darülfünun Talebe Birliği'nin C.I.E.'ye kabulü yönünde oy verilmesi tavsiye ediliyordu. Bu sırada Türkiye'nin gelecekte aslî azalığa terfi ettirilmek üzere şimdilik serbest aza olarak kabul edilmesi yönündeki teklif, Türk öğrencilerin tepkisini çekti. Bu hususta ısrar edildiği takdirde başvurunun geri çekileceğini belirten öğrenciler, kararlılıklarının karşılığını bir saat sonra toplanan C.I.E. Meclisi'nde aldılar. Komisyon tarafından sevk edilen Türk Darülfünun Talebe Birliği'nin C.I.E.'ye aslî üye olarak kabulünü öngören tavsiye kararı, C.I.E. Meclisi'nde oy çokluğuyla kabul edildi. Ardından karar, Yönetim Kurulu Toplantısı'nda da onandı.²⁶ Böylece Türk Diplomasi Tarihi'nde "ilk" olarak nitelendirilebilecek bir kararın altına imza atılmış oldu.

Türk öğrencilerini temsil eden örgütünün C.I.E.'ye aslî üye olarak kabulünden sonra yeni Yönetim Kurulu'nun seçimine geldi. Burada özellikle İngilizlerin başını çektiği grupla, Fransızların öncülük ettiği grup arasında bir çekişme göze çarpmaktaydı. Her iki grup arasındaki temel fark; birincilerin C.I.E.'de yapısal değişiklik yapmak istemeleri, ikincilerin ise statükoyu koruma gayretleriydi. Bu görüş farklılığı nedeniyle kongrede iki farklı liste çıkmıştı. Macaristan ve tarafsızların desteğini alan birincilerin başkan adayı Mac Adam olurken; Polonya, Romanya ve Yugoslavya'nın desteğini alan ikincilerin adayı ise G. Balinski olmuştu.²⁷

Türk öğrencilerin, ikilik çıkmaması adına Yönetim Kurulu'nun her iki listede yer alan isimlerden oluşması önerisini dile getirdi. Revize edilmek suretiyle destek gören bu öneri neticesinde C.I.E.'nin yeni yönetim kurulu Polonya Temsilcisi G. Balinski'nin başkanlığında oluşurken, İngiltere Temsilcisi Mac Adam birinci başkan vekilliğine seçildi. Yeni yönetimde kendisine yer bulamayan Yugoslavya ve Romanya, kararı protesto ederek kongreden ayrıldılar.

Türk öğrenciler, C.I.E. Kongresi'ni en çok meşgul eden konulardan birisi olan Alman Talebe Birliği'nin konfederasyona dahil edilmesi meselesinde de yoğun bir mesai harcadılar. Ayrıca son toplantısı 23 Eylül günü Krakov Darülfünun Konferans Salonu'nda toplanan C.I.E. Kongresi onuruna Tiyatro Salonu'nda gerçekleştirilen resepsiyona da katıldılar. Burada C.I.E. içerisindeki yeni fikirleri doğru anlamak gerektiğine vurgu yaparak, Polonya Hükümeti'ne ve Polonya

²⁶ Ali-İpekçi, *age.*, s. 74.

²⁷ Ali-İpekçi, *age.*, s. 75.

Talebe Birliği'ne ev sahipliklerinden ötürü teşekkür ettiler. Son olarak da 1928 yılında gerçekleştirilecek kongrenin İstanbul'da gerçekleştirilmesi taleplerini dillendirdiler.

24 Eylül gecesi Krakov'dan ayrılan Muhiddin Ali Bey ile İhsan İpekçi Bey, Bükreş üzerinden Türkiye'ye dönmek için yola çıktılar. Böylelikle gençlerin Türk Diplomasisi açısından önemli sayılabilecek temasları "başarılı" bir şekilde sona ermiş oldu.

6. Kongrelerin Türk Diplomasisi Tarihi Açısından Önemi

Darülfünun Talebe Birliği'ne gelen her iki davet de keyfi bir durum değildi. Birinci Dünya Savaşı'nın ve sonrasında devam eden askerî ve diplomatik mücadelelerin uluslararası camiada yaratmış olduğu konjonktürel durumun söz konusu davetlerde büyük etkisi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmış olan Almanya'nın 1919 yılında kurulmuş olan C.I.E.'ye dahil edilmemiş olması,²⁸ uluslararası konjonktürün öğrenci birlikleri üzerinde yoğun bir etki bıraktığına işaret etmekteydi. Üstelik bu durum, o günlerde uluslararası niteliğe sahip en büyük öğrenci kuruluşu olan C.I.E.'ye alternatif olabilecek yeni oluşumların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Dolayısıyla söz konusu sürecin C.I.E. içerisinde parçalanmalara yol açabileceği düşünülmekteydi. Bu öngörü, C.I.E. tarafından Almanya'ya yönelik ambargoya son verilmesinin yanı sıra Avusturya, Macaristan ve Türkiye gibi ülkelerin de konfederasyona dahil edilmesini elzem kıldı.²⁹

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin, içinde bulunduğu güç koşullara rağmen Avrupa'daki öğrenci kongrelerine katılmayı amaçlayan öğrencilere dikkate değer destek sunmasında bu zorunluluğun etkisi yadsınamaz. Kaldı ki özellikle öğrencilerin nereden nereye hangi vasıtayla seyahat ettiklerinin, yapılan seyahatler için ne kadar ücret ödediklerinin, gün gün sabah, öğle ve akşam yemekleri için ne kadar masraf yaptıklarının tek tek kaleme alınması,³⁰ öğrencilerin kongrelere katılımlarının hangi ekonomik koşullar altında sağlandığını ortaya koymaktaydı.

Genç Cumhuriyet'in gençlere destek sunma gayretinin nedeni söz konusu

28 Daniel Laqua, "Activism in the 'Students' League of Nations': International Student Politics and the Confédération Internationale des Étudiants, 1919–1939", *The English Historical Review*, C 132, S. 556, 2017, s. 613.

29 Laqua, agm., s. 613.

30 Detaylı bilgi için bk. BCA, 180.9.0.0/9.54.6., 01.01.1925.

zorunluluktan ibaret değildi. Mütareke Dönemi'nde Ankara Hükümeti eliyle oluşturulan Türk Dış Politikası'nın ana hedeflerinden³¹ ikisi Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla mümkün hale gelmişti. Nitekim Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeni ülkenin hem “milli” hem de “bağımsız” karaktere sahip olduğu tüm dünyaya resmen ilan edilmişti. Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası'nda bu unsurların yanı sıra “batılılaşma” ve “milletlerarası daha adil bir düzen” ülküsü de ön plana çıkmıştı. Öğrencilerin her iki kongreye katılmaları ve bu kongrelerde sergilemiş oldukları politik tutum, Türk Dış Politikası'nın stratejik yönünü yansıtan bu iki hedefin yansımasıydı. Bu nedenle gençlerin kongrelerde yapacakları çalışmanın Türkiye'ye yönelik dönüşleri merak ediliyordu. Özellikle Avrupa'daki politik parçalanmışlığın izlerini taşıyan iki farklı kongrede takınılacak tavrın Türkiye'nin yeni dış politikasıyla uyuşup uyuşmaması büyük önem arz etmekteydi.

Ayrıca gençlerin tutumlarının mevcut dünya sisteminde ortaya çıkan yeni konjonktürler üzerine yeniden şekillendirilen Cumhuriyet Dönemi dış politikasının temellerini oluşturan “gerçekçilik”, “denge”,³² “diğer uluslara saygı”, “antiemperyalizm” ve “mazlum milletler dayanışması”³³ gibi ilkelerle paralellik göstermeliydi.³⁴ Özellikle C.I.E. Kongresi'ndeki tutumları; genç Türkiye'nin Avrupalı bir güç olmak ve bu yönde kabul görmek hedefleriyle³⁵ de örtüşmekteydi.

Esasında gençlerin kongrelere katılmak üzere yola çıktıkları sırada dahi kendilerinden beklenin farkında olduklarını söylemek mümkün. Öyle ki oradaki misyonlarının yalnızca genç Türkiye'nin yeni neslini Avrupa'ya kabul ettirmek olmadığını, aynı zamanda yakın geçmişte uğranılan haksızlığı uluslararası platformlarda yeniden dillendirmeleri gerektiğini de iyi biliyorlardı. Nitekim Peşte'deki kongrede 1922 yılının İlkbahar'ındaki Darülfünun Grevi'nden bahsetmeleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki sürece temas ederek, Kurtuluş

31 Fezyioğlu'na göre Milli Mücadele Dönemi'nde Türk Dış Politikasının ana hedefleri; “milli” bir devlet kurmak, tam bağımsızlık, taklitçi olmayan bir demokratlaşma ve modernleşme (batılılaşma), mazlum milletlere örnek olmak ve milletlerarası daha adil bir düzen şeklinde özetlenmekteydi. Yetim, agm., s. 75; Turhan Fezyioğlu, “Atatürk'ün Dış Politikasının Özelliği, ilke ve Amaçları”, *Atatürk Türkiye'sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul, 1984, s. 1-13.

32 Baskın Oran, “Görelî Özerklik –1– Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası*, C 1, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 2009, s. 242.

33 Barış Doster, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nda Türk Dilli Topluluklarla İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s. 206-218.

34 Batır, agm., s. 113.

35 William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s. 50.

Savaşı'nın gerekçelerine ve Cumhuriyet'in ilanına yol açan koşullara vurgu yapmaları öğrencilerin sahip oldukları bilinci ortaya koyması bakımından önemliydi. Öğrenciler, bunu da "Bize uzun sualler soran ecebi murahhaslarını ikna ve bu mukaddes günü vatanımızdan, sevdiklerimizden, bizi sevenlerden uzak, lakin vatanî bir vazife başında geçirdik" diyerek açıklıyorlardı.³⁶

Sonuç

19. yüzyılda başlayan gençlik hareketleriyle birlikte gençler, ülke politikasına doğrudan veya dolaylı yollarla müdahil olmaya başladılar. İkinci Meşrutiyet Dönemi'ne giden süreçten itibaren öğrenciler de bu sürece dahil oldular. Öyle ki Meşrutiyet Dönemi'ndeki gençlik eylemlerinde öncülük görevini öğrenciler üstlenmişlerdi.

Özellikle iç politikalarda etkinleşen gençlerin Mütareke Dönemi'ndeki tutumları ve refleksleriyle "Kurtuluş"a sundukları katkı, Cumhuriyet Dönemi'nde hükümetlerin iyimser yaklaşımlarıyla karşılık buldu. Bununla birlikte genç Türkiye Cumhuriyeti'ni uluslararası platformlarda etkinleştirecek diplomatik deneyime sahip kadroların eksikliği de hissediliyordu. Bu nedenle de Dünya Savaşı'nın ve uzantılarının etkisini sürdürdüğü bir dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin lehine olabilecek her toplantıda yer almak ve bu hususta eldeki imkanlar ölçüsünde herkesten istifade etmek gerekmektedir.

İlk defa Türkiye adına uluslararası bir toplantıya davet edilen öğrencilere sağlanan maddi destek ve gittikleri ülkelerde Türk elçilerin takibinde olmaları hükümetin öğrencilere yönelik sergilediği olumlu yaklaşımı göstermekteydi.

Gençler gittikleri yerlerde Kurtuluş Savaşı sürecini ve savaşın dinamiklerini anlatarak, Türkiye'nin hassasiyetlerini uluslararası camiaya bir kez daha duyurmuşlardı. Bununla birlikte söz konusu tarihlere diplomatik alandaki kutuplaşmaların gözle görülür biçimde yansıdığı kongrelerde Türk öğrencilerin tüm kutuplara dengeleyici ve ılımlı bir yaklaşım sergilemesi, Türk Dış Politikasının bir tezahürü olmuştu.

Sonuç olarak Türk Diploması Tarihi'nde "ilk" olarak nitelendirilebilecek 1924 tarihli kongrelere katılan öğrencilerin Peşte ve Varşova'daki temasları, esasında diplomat kökenli olmayanların ön planda olduğu Türk diplomasisinde gençlerin oynadığı rolü ortaya koyan önemli bir örneği teşkil etmektedir.

³⁶ Ali-İpekçi, *age.*, s. 67-68.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

30.18.1.1/11.43.19.

180.9.0.0/9.54.6.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akçura, Yusuf, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri – 1928 Yazıları-*, haz. Nejat Sefercioğlu, 2. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Aktar, Yücel, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908–1918)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

Atay, Falih Rıfki, *Çankaya*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul 2009.

Barlas, Dilek, Güvenç, Serhat, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939): Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

Gürkan, Kazım İsmail, *Darü'l-Fünun Grevi*, Harman Yayınları, İstanbul 1971.

Hale, William, *Türk Dış Politikası 1774–2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.

Kaya, Asil, *Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Gençlik Hareketleri (1865–1960)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2021.

Muhiddin Ali, İhsan İpekçi, *Beynelmülel Talebe İttihadı (C.I.E.)- İkinci Varşova Kongresi İntibaatı*, Yeni Matbaa, İstanbul 1924.

Oran, Baskın, “Görelî Özerklik –1– Dönemin Bilançosu”, *Türk Dış Politikası*, C 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 2009.

“Ankara’dan Darülfünun Talebesi’ne Samimi Bir Selam”, *İleri*, 19 Nisan 1922, No.1514, S. 2.

Atagenc, İhsan Ömer, “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Dış Politikasının İnşasındaki Rolü”, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C 6, S. 5, 2017, S. 91-101.

Batır, Betül, “The Foundation Of The Turkish National Student Union And The Attendance Of The International Student Union At The Second Warsaw Congress”, *Paedagogica Historica*, C 53, S. 1-2, S. 107-114.

“Darü'l-Fûnun Meselesi”, *Vakit*, S. 1559, 13 Nisan 1922, S. 2.

Feyzioğlu, Turhan, “Atatürk’ün Dış Politikasının Özellik, İlke ve Amaçları”, *Atatürk Türkiye’sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 1984, S. 1-13.

Laqua, Daniel, “Activism In The ‘Students’ League Of Nations’: International Student Politics And The Confédération Internationale Des Étudiants, 1919–1939”, *The English Historical Review*, C 132, S. 556, 2017, s. 605-637.

Sert, Hüseyin, “Bir Geleneğin Mirası: Cumhuriyet Dönemi Türk Dışişleri Bürokrasisi (1920-1960)”, *Tanzimat’tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi*, Ed. İrşad Sami Yüce, Hidayet Kara, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 599-623.

Yetim, Fahri, “Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında İlkesel Yaklaşımlar Ve Uygulama Örnekleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 27, S. 79, 2011, s. 71-96.

Doster, Barış, *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı’nda Türk Dilli Topluluklarla İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003.

